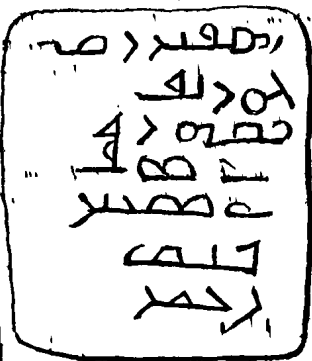
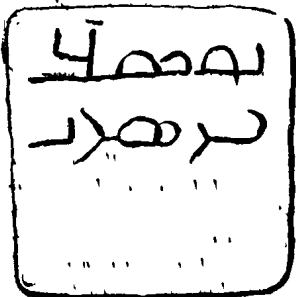

երկաթօրէն գրած է Պօղոս Յ. Մոսթրատեան:
Նոյն 1897ի պատերազմի ժամանակ չվա-
նացա ձեռագիրները կեանքի տակ լնագելով

Քաղաքացի արձանագրութիւն:

ի կորուստ վարտուած են: Այժմ ունի ձեռ-
ագիր և տպագիր ընդ ամէնը 250 կոտր գիրք:
Անցեալ դարու սկիզբը վանացս մէջ ե-

Քաղաքացի արձանագրութիւն:

դա՛ւ ժողով ն կամօղիկու: օժանցալ Դանիէլ
Մութանեցիլն, այս ժողովքին ներկայ էին Աղ-
թամարայ կարապետ, կաթողիկոսը, Թաղէի
ժանսոց Գեորգ, արքեպիսկոպոսը և արիւշ 12
նախկոպոսներ զանազան փոքմերէ, և բազ-

մաթիւ վարդապետներ: — Բազմաւնոյն վեր-
ջին ժողովականութիւններն պատճառու վա-
նացա թեմերը նուագեցան: Ամբողջ Զիրաւայ
գաղտի մէջ հազիւ 6 հազ գիւղեր կան խեղճ
վիճակի մէջ: Վանացս պարսպի արեւմտեան
կողմն է վանքի գիւղը գտնուածն, որ 30 առն
բնակիչ ենի, որք ժեճ մաասմբ ժանրացած են
ժանքի վրայ: Վանացս մեծ արեւելեան կողմը
շինուած է չորս աշէլ շրտոց մը, որ միշտ
կը բանի: Իսկ արեւմտեան կողմը գրեթէ
մզոն մը հեռու գետնին վրայ ձգուած է գե-
ղեցիկ քառաշէն կամուրջ մը ար շինուած կը
համարուի ժէլ պարու առաջին կիսուն, թե-
րեւ աւելի հին, որոյ խարխիններէն մին քայ-
բայուելով, 1867ին նորոգուեցաւ: — Ըստ
ոմանոց հին Բազաւանը լինելու է այժմեան
վանքի դիմաց կարաւանի ճանապարհի վրայ,
Եփրատայ աջ կողմը, ուր տեսնուած են
բազմաթիւ տներակներ, կը նշմարուին նաեւ
մեծ եկեղեցւոյ մը հիմերը, որոնք քննութեան
կը Կորոսիւր Ստարգր, հիմն Հայաս. 406
— 410: Տեղոր. Հայաս. 221—2: Այլաբաւտ,
527—533: Բազմեանոց, 272—283: Եւ այլն:

Է. ՍՈՒՐԻՍԷ ԷՓՐԱՅԵԱՆ

ՈՒՍՈՒՄԸ ԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՐՈՒՆԷԻ ՏԻՒՍԱՐԻ

(ՎԻՊԱԳԻՐ)

(Շաբ. օրն էջ 466)

ՏԻՒԻՆ Տիւար տաղանդ մըն է որ իբր
վիպագիր մեզի կ'երեւայ խորեւ ստեղծելու
կարող միտք մը, նաշակով և երեսակալու-
թեամբ նաեւ օժտուած, և իբր գրիչ, զգայուն
և խոհուն գրիչ մը որուն բնարած նիւթն ալ
պէտք եղածին պէս ճոխ է, և որ իր հրեք
վէպերուն ալ նիւթ կը մտասկարարէ, այն

է չայն օստամով « ֆէմինիզմ », որ իր վրայ կը միացնէր նաեւ հայերուն համար նոր ալ ըլլալու արտաւերութիւնը :

Իր վեպերը արագաբիւր հրեւոյթով իմաստասիրական վեպի զասակարգին կը պատկանին, ուր հանճարեղ հեղինակութիւն իմաստասիրական տեսութիւններ և իր համոզման համեմատաբար մեծագոյն ճշմարտութիւններ կը պարզէ հաճոյալի ձեռք մը մէջ :

Բայց խնդիր է թէ յաջողած է նաեւ զօր-
ժայրութեան (exécution) մէջ : Ասկա խընդիր մըն է, որուն հասկանալով պատասխանել մեծ սխալ մը պիտի ըլլայ, վասն զի գեղեցիկ յատկութիւններու քով, երեք վեպերն ալ ունին նաեւ բարական մեծ թերութիւններ, որոնց մէկ քանին հեղինակութիւն Տիկինին նոյնիսկ տիրական զազափառներուն հիմնական սխալներէն մասնով կ'առնեն, և երբեմն ալ մասնաւոր նպատակներէն և իր իմաստասիրական պատառութիւններէն :

Տիկին Տիւսաբ փաշա անած է Ռոմանքի հեղինակներով որոնցմէ նեծապէս ազդուած է, այնպէս որ անոնց ներգործութիւնը իր էջերէն մեծագոյն մասին մէջ կ'երեւայ :

Իր երկերը կրկին հանգամանքով մը օժտուած են, վասն զի թէ վեպ են և թէ իմաստասիրական վարդապետութեանց հաւաքածոյներ, որոնց մուսուլմը և իրը մին միւսին մաս նկատուը կը փառէ երկուքին ալ իրական արմէքներուն, այնպէս որ այս իրարու չձայլուած զանաւոր, ցոյց կու տայ տարբեր քաղաք իրարու քով զրուած են անշուտ անշուտ, երկրորդն՝ առաջինին իբր լրատուութիւն :

« Մայտա »-ի մէջ մասնաւոր Տիկին Սիրայի, իմաստասիրական խորհրդածութիւնները մեծ կապ ու հարգողակցութիւն չունին վեպին հետ և որոնք կարծես աներեւաբար կու գան « ի գէպ և յանգէպ » ընդ հատել վեպին թելը :

Սիրա շատախօս քանդակ Տիկինի մը տալստորութիւնը կ'ընէ, որ փոփոխ խորութիւններ և Մայտայի հետ ունեցած թղթակցութիւններէն առիթ առնելով, կը խօսի ու կը խօսի, առանց նկատելու թէ անոր կայ թէ չէ : Եւ այն Տիկին Սիրայի որ Մայտայի վա-

րիչ-խրատուուն է վեպին մէկ ծայրէն միւս ծայրը, հակառակ իր լաւ խորհրդողներուն, տեղ մը շատ անխորհուրդ խրատ մը կու տայ Տիգրանի կնոջ և զառակին մահուան սոսոր յարգելը արհամարհելով և շուտով աժուանալ յանձնարարելով : Տիկին Սիրայի սխալ իմաստասիրութիւններէն մէկ զիտուորն ալ կրնանք նկատել Հեռքիայի շնորհք գրտնելը իր աղջեւ : այն Հեռքիային որ իր կիրքերուն անձնատուր՝ ամէն ոճիւր անխղճութեամբ կը գործէ և որ ամէն պարկեւտ մարդու սարսափը միայն կրնայ հրախիւրել իր վրայ :

Տիկին Սիրայի իմաստասիրական տեսութիւնները և աւելորդ շեղումներն որոնք վեպը կ'ընդհատուի « Մայտա »-ի մէջ հակառակ խրեց կամ ճշնապատմութեանց՝ անոր յաջորդող երկու վեպերուն մէջ ու կ'երեւան : Միայն սա տարբերութեամբ որ այն անգամ իրենց մէջ չեն պարունակեր միայն մէկ իմաստասիրող տիպար այլ պարբերաբար ամէն տիպար կամ տիպարներն ունենք իմաստասիր կը գտնան, և կամ հեղինակն է որ ինքն իր կողմէն կը խօսի և չի թողոր մտածել ու գտնել վեպին զիտուոր նպատակը և թաղուն խորհուրդը :

Տիկին Տիւսաբի երկերուն մէջ ամէն բան բացայայտ է, իր ամէնէն յետին մանրամասնութեան, և ամէնէն պզտիկ պարագաներուն մէջ, որոնցմէ կարելի եղած բարոյական հեռտեսութիւնները, ինքն կը հանէ հեղինակը տանց խորհրդածել տալու իր ընթերցողներուն : Բայց այս խորհրդածութիւնները իր ամէնէն տկար կողմերն են, որոնք կու գան ողողել իր երեք վեպերն ալ : Փորձողութիւնը հազիւ թէ քայլ մը առած է ահա կը հասնի խորհրդածութիւնը որ կը բացատրէ և կը տրամաբանէ զայն : Մեծ մասը՝ այս խորհրդածութեանց արդեւորներ են վեպին գործողութեան որոնք զանապառքութիւն կու տան վեպին, մասնաւոր անոր համար որ կը ծնունդ աշխարհի խնդիրներ որոնք վեպին հետ քանչալութիւն չունին և չեն կրնար ունենալ, և թերեւս անանիւն հատուածներ կրնան կազմել, առանց երբեք վեպի մը մասը կազմելու, սրտեցմէ վեպը ազատելով, խիստ թեթեւեղ և սահուն պիտի ըլլային իր գործերը :

իր վէպերուն մէջ անբնական իրողութիւններու և զիպուածներու բաւական անգիտութեամբ և, և իր երեք վէպերու հերոսներն ալ իրականէն տոնուած ըլլալուն երեւոյթ չունին, բայց հիմակ անոնցմէ ամէն մէկը վերլուծելն արեւորդ աշխատութիւն մը պիտի ըլլայ, քանի որ զոքի մը մատենախօսականը գրելու նպատակ չունինք, այլ հեղինակի մը ընդհանուր գիծերը ծանօթացնել:

Իր հերոսներէն ամէնէն ճշմարտանմանը՝ թէև սչ բոլորովին ճշմարիտը՝ Արաքսիան

Սրբիւծի Տիւսար:

ըլլալ կը թափ, իսկ ամէնէն անճշմարտանմանը Մայրամուս:

Իսկ երկրորդական գեմքերն մասամբ ճշմարտանման ըլլալ կը թուին: Թէև երեք վէպերուն մէջ ալ միակ իրական և ճշմարիտ տիպար մը գտնալ գրեթէ անկարելի ըլլայ:

Իր սեճ՝ որ վէպի մը էական մասը կը կազմէ՝ շարժական ուսուցիչ է և իր սեճին մէջ թատերական բոմբին, և պիւցադնական շեշտ տալ օժտուած են իր զգացումները և միանգամայն բացատրութիւնները որ միշտ շատ

յստակ չեն, առանց դադարելու սահման և բաժանարար շեշտներ ըլլալ: Իր սեճը պատկանողութիւն կը հստի և հակառակ վէպ մ'ըլլալուն, և ժողովուրդէն արագորէն ունենալու, քննաչի պարունակը նախապատմութիւն մը որոտ միկ ժողովուրդ մը կարենայ բռնել՝ որ և է խօսակցութեան մէջ:

Հոս ժողովուրդին ներգործութիւնը կը պակսի և որուն «ինչո՞ւ» արդէն շատոնց ըսինք:

Իր սեճը նկարագրութեանց մէջ զօրաւոր է, արշափ որ արագ էր ժողովուրդը պատկերացնելուն մէջ:

Տեղւոյ մը նկարագրութեան (տեղագրութիւն աս topographie) մէջ՝ շահեկան մանրամասնութիւններուն պակասը ճշմարելով՝ իր նկարագրութիւնները բաւական փենրան են — առանց բացարձակ ինքնատիպութեան — պատկերացնելու համար տեղ մը առանց նոյն շահեկան մանրամասնութեանց ճոխութիւնը և բացատրութեանց կենդանութիւնը պահելու. անձերու գիտագրութեան (Prosopographie) և բարանդութեան (Euthopée) մէջ, իրենք ձախող են քոյր վէպերուն մէջ ալ բնականորէն և յոյժ բացարձակ յաջող:

Նշանակաւ շրջանիտը չէ եղած կամ չէ կրցած ըլլալ Տիկին Տիւսար, վասն զի քացարձակապէս տկար է բարբերու ուսումնաւորութեան մէջ, որոնք կարելի չէր մըն էին իր վէպերուն համար, որոնք նպատակ ունին կոտիլ «նախապաշարմանց և անիւրաւութեան» դէմ, նպատակ մը՝ որուն հետ նիւր համար նախ պէտք էր Հայոց ընտանեկան փոխադրութիւնը և պատկերացրնել, տղորութիւնները՝ նախապաշարմանը նկարագրել իրենց ամէնէն դժուար մանրամասնութեանց մէջ և յետոյ առանց դէմ փոխի ինքնին իրենց հասնելով անոնց անտեղութեան և սեթեւեթ: Չկայ իր վէպերուն մէջ պոլական աշխատանք տեղը կողմեր տունցող բարբերուն վրայ՝ զոնէ մէկ տար և խաղաղ գիտագրութեան մը և ոչ ալ նորապիտ հեղուկութիւն մը:

Արդէն Տիկին Տիւսար այնքան դատողական տրամաբանով միտք մը եղած է որ արեւ

առաւելն ժպտտ կրնանք յուզալ իրմէն բան ինասալ: Հեզնութիւնը տար զհնար մըն է, բայց դատաւորի մը բերնին կամ լուրջ հաւաքածան մը մէջ տեղադրուած:

Տիկին Տիւսար այդ գատաւորն է, որ իր առջև յանցաւոր մը ունի, առիկա տղերն են որոնց դէմ ամբաստանութեանն է պատապարտութեան հատեր ունի, և մեծ վնասներ բայց ասիկա ռիսկ մըն է, վասն զի զիստալ պէտք է լծէ ասմիկը հեզնութեան ոգւոյն մարմնացումը, և միանգամայն ամէնէն մեծ հեզնոգը որ երբեմն ուղղակի հարուածելէ քուսափելով բոյոք հեզնական տարազներու ներքեւ կը կտուի այն ամէն ապացութիւն, ներս ալ մ'որոնք իրեն անհաճոյ կը թուին: Կարծես այս հայ կեանքին հետո զգեցորտ, մին համար, Տիկին Տիւսար իբր հայ գիպասան շունի այնքան մեծ խշանակութիւն մը, վասն զի իր վէպերէն ոչ մէկուն մէջ հաստատութիւն չկար մը կար հայ կեանքին որ երեւան հանէ հայուն արժանիքը կամ տգեղութիւններն մէկը: Զէ կրցած ուշադրութեամբ և համբարաստութեամբ զննել Հայոց կեանքը, քարքերը քաղաքայինները, նախապաշարութիւնները, և ասոր համար չէ կրցած պատկերացնել այդ սոգորութիւն, ներք — իրենց ազնու գոգմերով միանգամայն և որոնք ժողովուրդը կը պատկերացնեն առարկայականութեան և սուղին, որոտմութեան և վերջապէս կրօնքին բնութեամբ պարզելով:

* *

Ահա Տիկին Տիւսարը իր վէպերուն մէջ պատկերացուած որչափ կարելի էր արտաստեց իրենց այն պատկերին որ մարդ մը իր գրիւ չափ կը փոխ իրեն համար: Եթէ չափէն աւելի ծանրացանք իր թերութիւններուն վրայ պատահական այն էր թերեւս որ անձնապէս չհասնէր չնայով գինքը, իր երկրորդ մէջ փնտրեցինք այն յատկանիշները, որոնք հարկ էր որ ունենայր և չունէր:

Ռատոկ այդ մեղադրանքէն ազատ կը հասնար իրեն մենք զմեզ, և այդ թերութիւններուն հետ իր անպարտութիւններն ալ պարզելով, կը հիանալք հանձնարել կնոջ մը երեսի վէպ:

Բուն ամբողջութեանն է մանաւանդ այն կամք իր համար, որով ինքն առաջինն կ'ըլլար պարսկերէն նախապաշարութեամբ յաղթելով գիրք մը գրելու, որուն մէջ մանաւանդ իմաստաւորական խորհրդ մը կը յուզէր աստեղ կամ նուազ յաղորդութեամբ, կամ աստեղ կամ նուազ արդարացի սկզբունքներով աստեղ:

Տիկին Տիւսար անցեալ փառք մըն է և իրաւունք ունի չմոռցուելու թէ ներկայինն է թէ ապագային մէջ, որոնց ծառայած ըլլալու զոհունակութիւնը ունի ամենայն իրաւամբ:

Տիկին Տիւսար մին է այն կիններուն ու բուն համբէն աւելի իրաւունք ունին մայր լելու մեր յարգանքը ու միանգամայն հիասցումը:

Ասոր համար աւելորդ չենք համարիր թէ մէջ բերել իր գործերէն հատուած մը և մի բանի գեղեցիկ խօսքեր, որոնցմէ առաջինին մէջ իր լեզուն ու ոմը երեւան ծլալէ զատ իր համոզումն ալ կը պարզուի կնոջ նկատմամբ որուն համար կը կտուի: Այս հատուածը իր գաղափարներն խտացումը և իր գործերուն առանցքը կրնայ համարուիլ:

Ս Ի Ն Է

Կնոջ տկար և կ'ըստի, լուր բայց ուժ կ'ապացուցանէ թէ այլք տկար չէ: Ինչ և զանգահա պէտք է որ զինքը գտնեն և մը պարագայի մէջ: Այսին տեսարարակութեան մէջ կը շըլի, կ'աղարտի, բայց փոյթ չէ, զի այս է Ռատոկ: Այսին տեսարարակութեան մէջ կը շըլի, կ'աղարտի, բայց փոյթ չէ, զի այս է Ռատոկ: Այսին տեսարարակութեան մէջ կը շըլի, կ'աղարտի, բայց փոյթ չէ, զի այս է Ռատոկ:

Ամենամական հաստատութեանն աստիճանը գրեթէ այնչափ անբարոյական ընթացք մ'է կանանց՝ որչափ արանց նկատմամբ: Ենեաց ամենամիկը պարագաներուն մէջ փոստման զանցումիւնն անպատասխանութիւն կը համարուի: Ուստի երկու վիճակակից անձանց հասաւ աստիճանին նկատմամբ երկուստեք ինքուր նուազ պայմանագրութեան պատասխանատուութիւնը կը պատկանի նոյնչափ կնոջ: